RUCH PRAWNICZY, EKONOMICZNY I SOCJOLOGICZNY
Rok XLII — zeszyt 2 — 1980

IV. SPRAWOZDANIA I INFORMACJE

MODEL PRAWNY SZKOŁY WYŻSZEJ A ZASADY ZARZĄDZANIA

W dniach 15 - 17 października 1979 r. w Kiekrzu koło Poznania odbyła się ogólnopolska sesja naukowa na temat „Model prawny szkoły wyższej, a zasady zarządzania", zorganizowana przez Zakład Prawa Administracyjnego UAM. W sesji udział wzięli, obok przedstawicieli ośrodków uniwersyteckich zajmujących się problematyką prawa administracyjnego oraz dziedzin pokrewnych w kraju, także przedstawiciele Instytutu Państwa i Prawa Polskiej Akademii Nauk. Ponadto w charakterze gości uczestniczyli: prof, dr Zdenek Lukes — kierownik Katedry Prawa Administracyjnego Uniwersytetu Karola w Pradze, przedstawiciele administracyjnych władz wojewódzkich oraz władz wydziałowych.

Sesję otworzył Prorektor UAM, prof, dr habil. Zbigniew Leoński, który przywitał uczestników, a także uzasadnił wybór tematyki sesji. W imieniu władz administracyjnych województwa poznańskiego, przywitał uczestników Wicewojewoda mgr Romuald Zysnarski.

W toku dwudniowych obrad zaprezentowano następujące referaty:

Struktura organizacyjna szkoły wyższej, a zasady zarządzania (prof, dr habil, Janusz Borkowski z Uniwersytetu Łódzkiego); Zagadnienia prawno organizacyjne badań naukowych w uniwersytetach (prof, dr habil. Karol Sobczak z Uniwersytetu Warszawskiego); Status prawny nauczyciela akademickiego (prof, dr habil. Zbigniew Leoński z UAM); Pozycja prawna studenta uniwersytetu (prof, dr habil. Eugeniusz Ochendowski z UMK w Toruniu); Charakter prawny samorządu studenckiego (dr Michał Waligórski z UAM). W zastępstwie nieobecnego prof. K. Sobczaka wystąpił dr Tadeusz Skoczny, który omówił tezy referatu, wzbogacając Je jednocześnie o spostrzeżenia oparte na badaniach tekstów prawnych oraz wynikach badań empirycznych.

Z uwagi na szczupłe ramy sprawozdania ograniczę się do wskazania jedynie najważniejszych wątków poruszonych w referatach oraz dyskusji.

Prof. J. Borkowski w swym wystąpieniu omówił podstawy prawne działania szkół wyższych, akcentując ich różnorodność oraz wielość. Wskazał też na zjawisko współistnienia w organizmie szkoły wyższej układu organizacyjnego zdecentralizowanego i zdekoncentrowanego, a co za tym idzie — funkcjonowanie struktur organizacyjnych smukłych i płaskich obok siebie. Mówca wskazał też„ że obecne regulacje prawne oraz polityka administracyjna prowadzą do pozbawień nia szkół wyższych cech zakładu administracyjnego.

Referat prof. K. Sobczaka poruszał istotne problemy wiązania prac naukowobadawczych z ich praktycznym wykorzystaniem. Ponadto podkreślał niekonsekwentność regulacji prawnych, fakt regulowania organizacji badań aktami stosunkowo niskiej rangi, niejednokrotnie niepublikowanymi. Ujawnił też braki merytoryczne prawodawstwa polegające na przykład na nieokreśleniu podmiotów koordynujących działanie organów naczelnych w sprawach nauki.

Prof. Z. Leoński na podstawie analizy przepisów omówił obowiązki oraz uprawnienia nauczycieli akademickich. Referent zwrócił uwagę na szczególną rolę nau-

czyciela akademickiego, jako podmiotu zatrudnionego na podstawie aktu administracyjnego (nominacji) i wynikające stąd konsekwencje oraz na rolę regulacji administracyjnoprawnych i prawa pracy.

W kolejnym referacie prof. E. Ochendowski omówił akty prawne, regulujące wzajemne stosunki pomiędzy szkołą wyższą a studentem. Referent wskazał, że studenta łączy z uniwersytetem stosunek administracyjnoprawny. Z uwagi na to, że pozycja studenta w znacznym stopniu regulowana jest aktami władztwa zakładowego, stosunek ten zbliżony jest do stosunku służbowego.

Dr M. Waligórski wskazał olbrzymią rozpiętość źródeł prawa regulujących rolę samorządu studenckiego oraz odmienność założeń teoretyczno prawnych samorządu jako formy decentralizacji administracji państwowej od założeń samorządności w szkole wyższej.

Jednym z ważniejszych wątków poruszonych w dyskusji było omówienie podstaw prawnych działania szkoły wyższej (J. Borkowski, T. Rabska, Z. Leoński, L. Jastrzębski, J. Bloch, M. Kulesza). Uczestnicy zgodnie stwierdzili, że obecnie obowiązujące przepisy w tym zakresie są niepełne, pozostawiają wiele niejasności, są zbyt ramowe, pozwalają bowiem na dowolne dokonywanie zmian w strukturze szkoły wyższej. Wskazano duże znaczenie statutów jako możliwej podstawy wiążącego uregulowania wewnętrznych spraw organizacyjnych uczelni. Akcentowano jednak, że szkoły wyższe nie wykorzystują tej formy w należytym stopniu oraz w sposób odpowiadający istocie statutu. Fakt nadawania statutu przez ministra w znacznym stopniu ogranicza możliwość likwidowania tą drogą istniejących luk konstrukcyjnych oraz niejasności interpretacyjnych.

Sporo uwagi poświęcili uczestnicy problematyce samorządności szkoły wyższej (T. Rabska, Z. Leoński, J. Borkowski, L. Jastrzębski, J. Łętowski). Podkreślono, że nie można oceniać samorządności szkół wyższych na podstawie tradycyjnego rozumienia tych pojęć. Wskazywano takie kwestie jak znikomy wpływ szkoły wyższej na powoływanie rektora, ograniczony wpływ szkoły na sprawy kadrowe (gdy chodzi o samodzielnych pracowników), funkcję opiniodawczą organów kolegialnych. Zważywszy rozbieżności praktyki w działaniu szkolnictwa wyższego oraz obowiązującej regulacji prawnej postulowano nowe, bardziej adekwatne do potrzeb uczelni, ujęcie tych kwestii.

Zwrócono baczną uwagę na konieczność wprowadzenia zmian organizacyjnych w sferze struktury zarządzania szkołą wyższą. Podkreślono konieczność godzenia silnego tradycjonalizmu szkół wyższych z potrzebą ich dostosowania do nowych warunków, a zwłaszcza zreformowanego szkolnictwa podstawowego (dziesięciolatka). Zwrócono także uwagę na konieczność jednoznacznego rozdziału kompetencji między ministra, a szkoły wyższe, ponieważ są to w istocie jedyne ogniwa występujące w systemie zarządzania szkolnictwem wyższym. Taki dwuszczeblowy system zarządzania pociąga za sobą konieczność rozbudowania struktury wewnętrznej szkoły wyższej, uwzględniającej różnorodność szkół wyższych oraz różnorodność uprawianych nauk. Podnoszono także potrzebę wprowadzenia zmian w zakresie kompetencji rektorów oraz dziekanów w celu odciążenia ich od spełniania funkcji typowo administracyjnych, nie związanych z usprawnianiem procesów dydaktycznych oraz badawczych (T. Rabska, Z. Leoński, J. Borkowski, L. Jastrzębski, J. Łętowski, J. Jeżewski).

Odnośnie do modelu prawnego organizacji badań naukowych wypowiadali się J. Borkowski, L. Jastrzębski, T. Skoczny, J. Homplewicz. Mówcy zwrócili uwagę na fakt regulacji organizacji badań aktami stosunkowo niskiej rangi, niejednokrotnie niepublikowanymi, zawierającymi niezgodne postanowienia. Ujawniono też "wiele niedociągnięć merytorycznych takich jak całkowite pominięcie szkoły wyższej w pierwszych fazach planowania tematów prac badawczych, brak precyzyjnego określenia roli jednostek koordynacyjnych itd. Żywe zainteresowanie wzbu-

dziła wypowiedź doc. J. Homplewicza, który zarysował własną koncepcję modelu organizacji badań naukowych. Konstrukcja ta opierać miałaby się na centralnej komórce ewidencjonującej informacje o wszystkich problemach badawczych zarówno ukończonych, jak i będących w toku z zakresu wszystkich dziedzin nauki Jednostka ta miałaby prowadzić jednocześnie ewidencję zapotrzebowania na określone prace badawcze. Pozwolić by to miało na planowanie przyszłych badań pod kątem zapotrzebowania.

Na (kanwie poruszonych problemów organizacji szkoły wyższej, oraz organizacji i finansowania badań, zwrócono uwagę na zacieranie się pewnych cech szkoły wyższej jako zakładu administracyjnego. Przyjmowanie zasad finansowania właściwych dla jednostek gospodarki uspołecznionej, oraz dopuszczenie do prowadzenia działalności gospodarczej przez szkoły wyższe upodabnia je do przedsiębiorstwa. Regulacja taka doprowadzić może do zmian w zarządzaniu, polegających na umocnieniu roli kierownictwa administracyjnego, kosztem ograniczeń kierownictwa naukowego. Ten mogący mieć ujemne następstwa stan rzeczy, spowodowany jest między innymi systemem finansowania badań naukowych oraz aktualną regulacją systemu funduszu osobowego.

Referat prof. Z. Leońskiego wywołał obszerną dyskusję na temat statusu prawnego oraz rzeczywistej pozycji nauczyciela akademickiego. Uczestnicy (W. Jaśkiewicz, J. Borkowski, J. Służewski, J. Łętowski, J. Homplewicz, L. Jastrzębski) podważali tezę o wzmocnieniu pozycji nauczyciela akademickiego wskutek nawiązywania stosunku pracy z nominacji. Akcentowano różnorodność funkcji spełnianych przez nauczycieli akademickich — dydaktycznej, wychowawczej oraz badawczej. Wskazywano konieczność określenia odpowiedzialności za wypełnianie funkcji, a odnośnie do pracowników samodzielnych — również funkcji wychowawcy i przełożonego w stosunku do młodszych pracowników nauki.

Dyskusja o statusie prawnym nauczyciela akademickiego odnowiła problem teoretyczny o doniosłym znaczeniu. Mianowicie rozważano czy problematyka ta zaliczana powinna być do zakresu przedmiotowych zainteresowań prawa pracy czy też prawa administracyjnego. Prof. W. Jaśkiewicz postawił tezę, iż z uwagi na dokonywanie podziału na dyscypliny na podstawie kryterium przedmiotowego stosunek z nominacji wchodzi w zakres zainteresowań prawa pracy jako typowa sytuacja pracownicza. Doc. L. Jastrzębski wskazywał, że sztuczny podział na gałęzie nie powinien być przeszkodą w rozwiązywaniu wspólnych zagadnień, zwłaszcza,, że stosunek pracy z nominacji pierwowzór swój ma właśnie w prawie administracyjnym. Doc. J. Łętowski wskazał, że metody prawno administracyjne od chwili kiedy weszły do Kodeksu Pracy stały się jednocześnie instytucjami prawa pracy, przez co prawo pracy nie jest już tym samym prawem co przed laty.

Nadto w toku dyskusji głos zabrali: doc. dr habil. R. Paczuski, który zasygnalizował możliwość wykorzystania SINTE w gromadzeniu i przekazywaniu informacji o badaniach naukowych; dr J, Pruszyńki, który rozważał zasadność nadawania tak szerokiemu kręgowi jednostek uprawnień do nadawania stopni naukowych oraz mgr T. Górzyńska, która poruszyła problem udziału szkół wyższych w kształceniu i dokształcaniu kadry administracyjnej.

W ostatnim dniu obrad uczestnicy udali się na ziemię kaliską, gdzie spotkali: się z władzami administracyjnymi i politycznymi województwa kaliskiego oraz miasta Kalisza.

Z inicjatywy prof. Z. Leońskiego sporządzono w trakcie sesji wykaz zainteresowań badawczych młodszych pracowników nauki, parających się nauką prawa administracyjnego oraz dyscyplinami pokrewnymi.

Krystian Ziemski

POLITYKA WOBEC PIJAŃSTWA I ALKOHOLIZMU W WIELKOPOLSCE

W dniach od 4 do 5 października 1979 r. w Ślesinie koło Konina odbyła się III sesja naukowa poświęcona problemom kryminologicznym Wielkopolski na temat: Polityka wobec pijaństwa i alkoholizmu w Wielkopolsce. Została ona zorganizowana przez Instytut Prawa Karnego UAM przy udziale Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Poznaniu, Prokuratury Wojewódzkiej w Poznaniu, Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu, Zarządu Wojewódzkiego SKP w Poznaniu oraz specjalnie powołanego komitetu organizacyjnego przy wojewodzie konińskim.

Podjęciu tego tematu towarzyszyło zamierzenie organizatorów by ukazać ujemne aspekty pijaństwa i alkoholizmu w Wielkopolsce oraz przedsięwzięcia wielu organów w dziedzinie zwalczania tych zjawisk. Sesja stała się też okazją do zaprezentowania wyników badań dotyczących różnych problemów związanych z pijaństwem i alkoholizmem prowadzonych przez środowisko naukowe i ludzi, mających na co dzień kontakt z tymi problemami z terenów województw: kaliskiego, konińskiego, leszczyńskiego, pilskiego i poznańskiego. Organizatorzy nadali jej charakter ogólnopolski zapraszając do aktywnego udziału przedstawicieli nauki oraz praktyków zajmujących się omawianą dziedziną z całego kraju. W sesji udział wzięło około 250 osób.

Otwarcia sesji dokonał Dziekan Wydziału Prawa i Administracji prof, dr babil. Wojciech Łączkowski, który podkreślił, że organizatorom już po raz trzeci udało się skupić uwagę wybitnych specjalistów na wybranych problemach z dziedziny patologii społecznej. Profesor W. Łączkowski przypomniał dwie poprzednio zorganizowane sesje naukowe poświęcone problemom kryminologicznym Wielkopolski oraz poinformował zebranych o zamierzeniach Instytutu Prawa Karnego w tej mierze na przyszłość.

W imieniu władz politycznych i administracyjnych województwa konińskiego uczestników sesji powitał Wojewoda Koniński mgr Henryk Kaźmierczak.

Referat wprowadzający do materiałów sesji wygłosił Dyrektor Instytutu Prawa Karnego prof, dr habil. Aleksander Ratajczak. Mówca stwierdził między innymi, że jeżeli chcemy skutecznie i sensownie zwalczać określone zjawiska patologii społecznej, to możemy uczynić to tylko pod warunkiem podjęcia wspólnego, zintegrowanego wysiłku zarówno teoretyków, jak i praktyków oraz podkreślił potrzebę i przydatność badań regionalnych, a także sens uwidocznienia tego, co w działalności poszczególnych regionów: stanowi ich specyfikę. W przedstawionych badaniach punktem wyjścia stała się Wielkopolska, ale nie w oderwaniu, lecz w ścisłym powiązaniu z innymi regionami kraju.

W kolejnym wystąpieniu doc. dr habil. Adam Strzembosz z Instytutu Badania Prawa Sądowego w Warszawie przedstawił recenzję materiałów sesji szczegółowo ustosunkowując się do poszczególnych referatów. Materiały te zostały opublikowane w III tomie wydawnictwa ciągłego *Problemy Kryminologiczne Wielkopolski* o objętości 464 stron. Zawiera on 11 referatów, 41 komunikatów dotyczących Wielkopolski i innych regionów kraju oraz 6 prac poglądowych. Poszczególne referaty, a także niektóre inne opracowania zostały napisane przez zespoły autorów, w których uczestniczyli przedstawiciele nauki i praktyki, specjaliści z zakresu wielu dziedzin: prawa, psychologii, medycyny, psychiatrii, pedagogiki i innych. W referatach omawia się takie zagadnienia jak: wielkość, dynamika i struktura dystrybucji oraz rozmieszczenie punktów sprzedaży napojów alkoholowych w Wielkopolsce; realizacja oraz kontrola przestrzegania zakazów i ograniczeń w zakresie produkcji, sprzedaży, podawania i spożywania napojów alkoholowych w Wielkopolsce; realizacja zadań w zakresie zwalczania pijaństwa i alkoho-

lizmu nałożonych na społeczne komitety przeciwalkoholowe; psychologiczne konsekwencje nadużywania alkoholu; prawnokarne aspekty nadużycia i nadużywania alkoholu; orzecznictwo sądów rejonowych w sprawach o niektóre przestępstwa popełnione w stanie nietrzeźwości; orzecznictwo wielkopolskich kolegiów do spraw wykroczeń w sprawach o wykroczenia popełnione po spożyciu alkoholu; alkoholizowanie się nieletnich przestępców na terenie Wielkopolski; kryminologiczno -kryminalistyczne aspekty nielegalnego gorzelnictwa w tym regionie oraz funkcjonowanie izb wytrzeźwień oraz zatrzymywanie osób nietrzeźwych przez MO.

W swej obszernej recenzji doc. A. Strzembosz wskazał walory wielu opracowań, ich interdyscyplinarne ujęcie oraz złożoność podejmowanej problematyki.

Wcześniejsze rozpowszechnianie materiałów sesji pozwoliło na przeznaczenie maksimum czasu na wymianę poglądów w formie dyskusji. W pierwszym dniu odbyła się dyskusja panelowa na temat polityki wobec wielkości, struktury i modelów picia alkoholu w Polsce. Wzięli w niej udział: red. S. Akoliński, dr J. K. Falewicz, adw. W. Kotowski, doc. dr habil. J. Jasiński, doc. dr habil. M. Filar, doc. dr habil. J. Malec, dr C. Sikorska-Goodwod, dr A. Rachowski, prof, dr habil. Z. Wierzbicki, prof, dr habil. I. Wald (prowadzący).

Uczestnicy dyskusji panelowej skoncentrowali się na trzech problemach: etiologii, następstwach i możliwościach przeciwdziałania nadużywaniu alkoholu. W pierwszym punkcie wskazano między innymi nośniki tradycji kulturowej, w którą wkomponowane jest spożywanie alkoholu, wzorce picia oraz zagadnienie jego dostępności na rynku sprzedaży. Omawianie skutków nadmiernego spożycia dotyczyło tak indywidualnych, jak i społeczno-ekonomicznych następstw. Szczegółowiej poddano dyskusji sprawy spożywania alkoholu w kontekście — młodzieży rodziny, przestępczości, zakładu pracy. Dyskutanci wskazywali dwie drogi ograniczania następstw nadużywania alkoholu; po pierwsze ograniczenie spożycia, po drugie ograniczenie następstw bez bezpośredniego wpływu na samo spożycie. Szczególne zainteresowanie zebranych skupiła część dyskusji panelowej poświęcona sposobom przeciwdziałania negatywnym następstwom nadużywania alkoholu. Wśród wielu konkretnych postulatów, które znalazły aplauz słuchaczy, znajdowały się propozycje dotyczące: ograniczenia podaży napojów alkoholowych na drodze określonych rozwiązań organizacyjnych i ekonomicznych. W szczególności podnoszono konieczność wprowadzenia ruchomych cen na alkohol wyprzedzających wzrost płac przynajmniej o 2 - 4% rocznie, poważnego ograniczenia liczby punktów sprzedaży, centralnego uregulowania czasu sprzedaży, potrzebę wyeliminowania sprzedaży alkoholu z planu zaopatrzenia rynkowego, reformy płacy sprzedawców, tak aby nikt przy żadnej okazji nie otrzymywał dochodu z uwagi jego sprzedaży, a także ujednolicenia cen sprzedaży w gastronomii i w detalu.

Prof. Z. Wierzbicki wychodząc z założenia, że polityka cen może zmienić sytuację na stosunkowo krótki okres, a propaganda, nawet dobra, ma trudności z dotarciem do małych grup, w których formują się wartości, zgłosił wiele propozycji odnośnie do zmiany modelu walki z alkoholizmem. Walka ta nie powinna być zmonopolizowana, lecz uczestniczyć w niej muszą różne grupy społeczne. Mówca opowiedział się za potrzebą organizowania różnych stowarzyszeń abstynenckich powiązanych z Głównym Komitetem Przeciwalkoholowym.

Dr J. K. Falewicz wskazał siedem czynników niesprzyjających skutecznej walce z alkoholizmem. Są to: wypreparowanie alkoholizmu z wielu zjawisk społecznych, brak odpowiedniej perspektywy w metodach walki, niedocenianie roli abstynencji, pozorność wielu działań, nieprzestrzeganie przepisów prawa przez różne instytucje, niedocenianie wszystkich działań społecznych w tym zakresie oraz aspektów moralnych walki z alkoholizmem.

Zdaniem doc. J. Malca istota rzeczy nie leży wyłącznie w podaży alkoholu, ani nie jest sprawą główną, lecz w czynnikach powodujących wzrost popytu na

alkohol. Łączy się z tym propozycja by nie odrywać problemu pijaństwa i alkoholizmu od kształtowania człowieka o określonych cechach osobowości.

Rolę prawa w walce z alkoholizmem podjął w dyskusji panelowej doc. M. Filar oraz adw. W. Kotowski.

Obrady w drugim dniu sesji przebiegały w formie dyskusji plenarnej i toczącej się równolegle z nią, w dwóch salach, dyskusji poster session. Ta ostatnia umożliwiła spotkanie osób zainteresowanych z zespołami autorów referatów i komunikatów w warunkach kameralnych.

W dyskusji plenarnej, obok przedstawicieli nauki zabrało głos wiele osób związanych bezpośrednio z praktyczną działalnością na rzecz walki z alkoholizmem, którzy wyrażali wiele konkretnych i interesujących propozycji dotyczących tej działalności. Na uwagę zasługuje głos prof. Z. Wierzbickiego, który wypowiadając się za popieraniem grup abstynenckich przytoczył wiele [przykładów na poparcie tezy, że obecność choćby kilku abstynentów w jakiejś grupie społecznej wpływa zdecydowanie na zmniejszenie ilości spożycia alkoholu przez pozostałych członków tej grupy. Wydaje się to szczególnie istotne na tle problemu spożywania alkoholu w zakładach pracy. W dyskusji, o której mowa, wiele miejsca poświęcono zagadnieniom leczenia alkoholików i prasy przeciwalkoholowej.

Podsumowania dyskusji dokonał doc. dr habil. A. J. Szwarc, który w imieniu dyrektora Instytutu Prawa Karnego UAM i komitetu organizacyjnego sesji złożył podziękowania wszystkim jej uczestnikom, a szczególnie gospodarzom województwa konińskiego za skwarzenie, odpowiednich warunków, w których mogła się odbyć sesja naukowa o tak licznie zgromadzonym gronie uczestników. Docent Szwarc poinformował zebranych także o tym, że kolejna IV sesja poświęcona problemom kryminologicznym Wielkopolski na temat patologii życia rodzinnego w Wielkopolsce oraz jej społecznym konsekwencjom odbędzie się w 1981 r. w Rydzynie. W Instytucie Prawa Karnego UAM, już od dłuższego czasu prowadzone są szeroko zakrojone badania empiryczne na ten temat. Wyniki tych badań zostaną przedstawione właśnie w związku z organizowaną w 1981 r. sesją naukową.

Bogusław Janiszewski

INTERDYSCYPLINARNE BADANIA NAD WSPÓŁCZESNĄ RODZINĄ POLSKĄ

Zjawiska demograficzne należą do tej *grupy* zjawisk społecznych, które znajdują się aktualnie w centrum uwagi nie tylko nauki i praktyki, lecz również szerokiej opinii publicznej. Zainteresowania te mają charakter trendu ogólnoświatowego. Nigdy dotychczas ocena zjawisk demograficznych nie stanowiła przedmiotu tak wielu dyskusji, polemik i licznych kontrowersji jak współcześnie. Stąd też w wielu ośrodkach naukowych w kraju i za granicą podejmowane są badania w tej dziedzinie.

W społeczeństwie przewidującym, planującym swój rozwój i zdecydowanym realizować swe plany na przyszłość niezbędna jest wiedza oparta na rzetelnym rozpatrywaniu prawidłowości demograficznych występujących zarówno w mikro-, jak i makrostrukturach ludnościowych. Gdzie występuje bowiem największa nieznajomość problemu i permanentna dezaktualizacja rozpoznania tam też występuje największa potrzeba ingerencji badacza naukowego. Stąd też z inicjatywy Komitetu Nauk Demograficznych PAN przy poparciu Rządowej Komisji Ludnościowej przy RM zostały podjęte w latach 1976 - 1980 szeroko zakrojone badania demograficzne w ramach Problemu Węzłowego 11.5: „Optymalizacja (struktur i procesów demograficznych w Polsce Ludowej". Koordynatorem tych badań jest Insty-

tut Gospodarstwa Społecznego Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie. Badania prowadzone są przez wyspecjalizowane ośrodki naukowe na terenie całego kraju. W poznańskim ośrodku demograficznym poświęcone są one rozwojowi współczesnej rodziny polskiej. Funkcje koordynatora tych badań powierzono Instytutowi Cybernetyki Ekonomicznej Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Instytut w ramach grupy tematycznej: „Demograficzno-społeczne i biologiczne problemy rozwoju rodzony i macierzyństwa", obejmującej swym zakresem 23 tematy i 35 zadań badawczych, kieruje badaniami, w których uczestniczy 11 instytucji naukowo-badawczych z różnych ośrodków naukowych.

Rodzina jako przedmiot badań empirycznych stanowi szczególnie trudny przedmiot badawczy. Nierozerwalnie związana z istnieniem ludzkiego społeczeństwa, jest jedną z najbardziej wielostronnych jednostek społecznych, łączących w sobie stosunki biologiczne, demograficzne, społeczno-ekonomiczne, ideologiczne i psychosocjolgiczne. Złożoność rodziny powoduje, iż jej rozwój nie może być oceniony tylko na podstawie badań wyłącznie jednej dyscypliny naukowej. Tej okoliczności przypisać należy, że w ostatnim okresie obserwujemy wyraźny rozwój integracji zainteresowań badawczych różnych dziedzin wiedzy nad rodziną, jej rozwojem, związkami łączącymi ją z otoczeniem, środowiskiem społecznym, całym społeczeństwem. Integracja tych zainteresowań postępuje za przemianami jakie dokonują się w łonie tych nauk.

Szczególne zainteresowania badawcze problematyką rodziny wykazuje demografia. W demografii współczesnej występuje bowiem zjawisko przesuwania się akcentu ze zdarzenia demograficznego, jako centralnego dotychczas przedmiotu badań, na rodzinę jako podmiotu nieomal wszystkich zjawisk i procesów ludnościowych. Nauce demografii w wielodyscyplinarnych badaniach przypada zatem rola inspiratora i organizatora badań nad rodziną i procesami macierzyństwa. Spełnia ona, jak potwierdziły to dotychczasowe doświadczenia badawcze w poznańskim ośrodku, tę funkcję z powodzeniem.

Koncepcja kompleksowych, interdyscyplinarnych badań wysunięta została przez zmarłego niedawno wybitnego demografa i statystyka prof. S. Borowskiego, b. kierownika Zakładu Statystyki Ekonomicznej i Demografii AE w Poznaniu. Została ona oparta na wynikach uprzednich jego studiów oraz wieloletnich doświadczeniach badawczych w tej dziedzinie[1]. Za podstawę budowy tej koncepcji S. Borowski przyjął dwie istotne właściwości rodziny: złożoność oraz cykliczność jej rozwoju. W zależności bowiem od cyklu i stopnia złożoności rodziny — na dalszy jej rozwój wpływa inny jakościowo zespół przyczyn. W celu ich identyfikacji w procesie poznawczym — obok nauki demografii — uczestniczyć muszą również inne dyscypliny naukowe. Z punktu widzenia metodologicznego oznacza to równocześnie, że w danym społeczeństwie mamy zawsze nie jedną, lecz wiele zbiorowości rodzin, w których działa rozmaicie składnik systematyczny i przypadkowy. Wynika z tego dalsze wskazanie by badania nad rozwojem rodziny nie miały charakteru badań statycznych, lecz dynamicznych. Rodzina wymaga obserwacji w trakcie jej całego cyklu rozwojowego.

Celem podjętych badań jest: 1) wszechstronne poznanie współczesnej i przyszłej struktury rodziny polskiej; 2) określenie zdrowotnych, prawnych i ekonomicznych warunków zapewniających jej pożądany rozwój oraz sprzyjających realizacji jej podstawowych funkcji: prokreacyjnej, opiekuńczej i wychowawczej; 3) określenie stopnia zabezpieczenia przez obecną i przyszłą rodzinę zastępowalności pokoleń; 4) ustalenie demograficznego potencjału rodziny polskiej jako źródła podaży siły roboczej.

[1] S. Borowski, *Stan i perspektywy badań naukowych w Akademii Ekonomicznej w Poznaniu,* Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1976, z. 4, s. 125-149; tenże: *Badania płodności w mikroskali. Doświadczenia i sugestie,* Studia Demograficzne 1977, z. 45, s. 55-78.

Stosownie do w ten sposób sformułowanego celu badań, realizowane tematy ze względu na ich różnorodny, interdyscyplinarny charakter połączono w pięć podgrup.

1) *Czynniki kształtujące rozwój i strukturę rodziny.* Obejmuje ona kompleks tematów, których podstawowym celem są studia nad:

— identyfikacją, klasyfikacją i kwantyfikacją czynników demograficznych, społeczno-ekonomicznych, psychosocjologicznych i kulturowych warunkujących dzietność rodziny;

— przestrzennym zróżnicowaniem czynników rozwoju rodzin, wyznaczających regiony wewnętrznie podobne pod względem dzietności, które przyjmie się jako symptom reprodukcji brutto badanej generacji rodzin;

— określeniem przemian w sferze ideologii współczesnej rodziny związanej z realizacją jej podstawowych funkcji;

— poznaniem postaw i preferencji rodzinnych młodzieży w wieku matrymonialnym wobec decyzji małżeńskich i prokreacyjnych.

Zidentyfikowane czynniki stanowią tworzywo dla określenia modelu prokreacyjnego współczesnej rodziny polskiej oraz jego przestrzennego zróżnicowania. Poznanie czynników płodności, dzietności i odstępów genetycznych współczesnej rodziny traktowane jest jako podstawa dla sformułowania szeregu hipotez dotyczących kształtowania się wielkości i struktury przyszłej rodziny polskiej. Hipotezy te zostaną skonfrontowane z hipotezami o wielkości i strukturze przyszłej rodziny, opartymi na badaniu postaw i preferencji rodzinnych młodzieży w wieku matrymonialnym.

Badania w tej podgrupie tematycznej prowadzone są przez zespoły badawcze Zakładu Statystyki i Demografii AE w Poznaniu, Instytutu Socjologii UJ w Krakowie oraz Instytutu Gospodarstwa Społecznego SGPiS w Warszawie.

2) *Prawne warunki ochrony poczęcia, macierzyństwa i rozwoju rodziny.* Podstawowym celem tematów zagregowanych w tej podgrupie jest przeprowadzenie oceny w jakim stopniu aktualnie obowiązujące przepisy prawa karnego, cywilnego, prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, ustawy o funduszu alimentacyjnym oraz przepisy o opiece społecznej zabezpieczają: ochronę poczęcia (płodu), zawierania małżeństwa w aspekcie funkcji prokreacyjnej rodziny, materialne warunki bytu rodzin wychowujących małoletnie dzieci, ochronę interesów dziecka w rodzinie niepełnej wraz z opracowaniem postulatów zmierzających do eliminacji stwierdzonych niedomogów w przepisach prawnych w tej dziedzinie. Zagadnienia te są rozpatrywane w przekroju różnych grup społecznych ludności z uwagi na odmienność świadczeń socjalnych.

Tematy tej podgrupy są realizowane przez zespoły badawcze Instytutu Administracji i Zarządzania UAM w Poznaniu, Instytut Państwa i Prawa PAN w Warszawie oraz Oddziału tegoż Instytutu w Poznaniu.

3) *Medyczne warunki ochrony poczęcia, macierzyństwa i rozwoju rodziny.* Realizowanym badaniom w tej podgrupie tematycznej postawiono ze cel poszukiwanie dróg zmierzających do zapewnienia, z punktu widzenia medycznego, pełnych warunków zabezpieczających proces prokreacyjny rodziny.

Z chwilą zakończenia na ziemiach polskich drugiego etapu rewolucji demograficznej [2], wyrażającej się przejściem od płodności naturalnej do racjonalnej, koniecznym przy świadomej regulacji wielkości rodziny staje się poznanie obok społeczno-ekonomicznych także i medycznych uwarunkowań odraczania i ograniczania liczby potomstwa. Stąd też celowe okazało się poznanie z punktu widzenia

[2] S. Borowski, *Modernizacja demograficzna w Polsce na tle porównawczym,* w: *Badanie nad* historią *gospodarczo-społeczną w Polsce. Problemy* i *metody,* PTPN, Wydz. Historii i Nauk Społecznych. Badania z dziejów społecznych i gospodarczych nr 56, Warszawa—Poznań 1978, z. 79 - 93.

zdrowia matki i dziecka skuteczności działania różnych środków antykoncepcyjnych oraz stopnia ryzyka stosowania metody cyklicznej płodności tak zwanej metody rytmu, która umożliwia sterowanie procesami prokreacyjnymi bez konieczności sztucznej ingerencji w wewnętrzne biologiczne środowisko jednostki.

Istotne z punktu widzenia medycyny jest również rozpoznanie czynników określających straty rozrodcze rodziny powstałe w okresie macierzyństwa oraz rozwoju noworodków i dzieci pochodzących z ciąż nieprawidłowych i zagrożonych. Rozpoznanie tych czynników oraz stosowanie właściwych środków profilaktycznych i sposobów leczenia może rozmiary tych strat znacznie pomniejszyć. Z uwagi na wysoką umieralność niemowląt oraz jej poważne środowiskowe zróżnicowanie podjęto badania mające za zadanie identyfikację czynników ją określających oraz próbę ich regionalizacji.

W realizacji tych badań uczestniczą: Instytuty Pediatrii AM w Poznaniu i Warszawie, Instytut Położnictwa i Ginekologii AM w Warszawie oraz Instytut Matki i Dziecka w Warszawie, Zakład Statystyki i Demografii AE oraz Zakład Statystyki UAM w Poznaniu.

4) *Ekonomiczne warunki zabezpieczenia macierzyństwa i rozwoju rodziny.* Celem dociekań podjętych w ramach tej podgrupy tematycznej jest stwierdzenie, jak dalece szeroko pojęte warunki ekonomiczne oddziałują na podstawę prokreacyjną rodziny. W związku z tym, główny wysiłek badawczy skierowany jest na śledzenie poszczególnych elementów „czynnika ekonomicznego" (stopień zagospodarowania rodziny mierzony zakupami dóbr trwałego użytku, wysokość dochodów, warunki mieszkaniowe, wielkość gospodarstwa domowego na wsi) na wielkość rodziny, intensywność i kalendarz jej rozwoju.

Podjęte zostały również szeroko zakrojone badania zmierzające do stwierdzenia w jakim stopniu aktywizacja zawodowa kobiet wpływa na ograniczenie dzietności. Równocześnie podjęto próbę mierzenia korzyści i strat społeczno-ekonomicznych ponoszonych w związku z pracą zawodową matki w okresie rozwoju jej rodziny w skali mikro- i makroekonomicznej. Bezpośrednio z tym nurtem dociekań pozostają badania zmierzające do określenia postaw i wzorów zachowań mężatek wobec pracy w związku z macierzyństwem.

W realizacji tych badań uczestniczą zespoły pracowników Zakładu Statystyki i Demografii AE w Poznaniu i Instytutu Gospodarstwa Społecznego SGPiS w Warszawie.

5) *Wielkość* i *struktura rodziny a podaż siły roboczej.* Zadaniem tej podgrupy tematycznej jest ocena potencjału współczesnej i przyszłej rodziny polskiej z punktu widzenia rozmiarów podaży siły roboczej. Podjęta została próba oszacowania tej podaży w przekrojach dynamicznym, uwzględniającym tempo i kalendarz rozwoju rodziny, oraz przestrzennym.

Badania te realizowane są przez zespoły badawcze Zakładu Statystyki i Demografii AE w Poznaniu oraz Zakładu Statystyki Politechniki Poznańskiej.

Jak wynika ze szkicowego przeglądu problematyki podjętych badań mają one przede wszystkim charakter diagnostyczny oraz w pewnym stopniu prognostyczny. Należałoby przeto zwrócić uwagę na niektóre ich aspekty metodyczne, bez których nie ma żadnego postępu w nauce. Postęp w demografii odbywa się przede wszystkim dzięki nowym metodom badawczym bądź też dzięki doświadczeniom wynikającym ze stosowania nowych metod i środków przez politykę demograficzną. W obecnym etapie dociekań główny wysiłek skierowany został na wykorzystanie nowoczesnych metod i technik badawczych. Znajduje to przede wszystkich wyraz w szerokim wykorzystaniu w analizie demograficznej metody analizy kohortowej, co umożliwia rozpatrywanie badanych procesów dwojako: w ujęciu poprzecznym (czyli przekrojowym) oraz w ujęciu wzdłużnym. Dla wykrycia związków przyczynowo-skutkowych obok konwencjonalnych metod kore-

lacji i regresji korzysta się powszechnie z metod analizy czynnikowej oraz ekonometrycznych i demometrycznych modeli opisowych. Na podstawie rozkładów prawdopodobieńsitw, opisujących intensywność i kalendarz rozwoju rodziny, poszukuje się koncepcji budowy modelu rozwoju rodziny. Na szczególną uwagę zasługują badania nad opracowaniem optymalizacyjnego modelu rodziny ze względu na ustabilizowany rozwój populacji (model Lotki) bądź quasi-ustabilizowanej (model L'Bras) i jego weryfikacji na przykładzie warunków reprodukcji demograficznej w Polsce. Dla analizy zjawisk w układzie przestrzennym wykorzystuje się ponadto metody taksonomiczne oraz metody analizy wieloregionalnej A. Rogersa w ujęciu mikrodemograficznym.

Charakterystyczną cechą wymagającą szczególnego zaakcentowania, która wyróżnia badania poznańskiego ośrodka demograficznego spośród pozostałych w kraju jest to, że realizacja prawie wszystkich tematów oparta jest o własną dokumentację źródłową tworzoną drogą badań statystycznych. W odniesieniu do znakomitej większości tematów opiera się ona na badaniach ankietowych prowadzonych w skali ogólnokrajowej. W rezultacie, zastosowane metody postępowania badawczego, z nielicznymi wyjątkami, stwarzają wystarczającą podstawę dla uogólnień wyników badawczych w szerszej skali.

Z uwagi na interdyscyplinarny charakter badań znacznie większe zróżnicowanie wystąpi natomiast w zakresie dokładności pomiaru badanych zjawisk. Należy oczekiwać precyzyjniejszej identyfikacji prawidłowości statystycznych w zakresie zjawisk biologicznych, demograficznych i ekonomicznych, niż w odniesieniu do zjawisk psychologicznych, socjologicznych i kulturowych, które będą określone jedynie w sposób symptomatyczny.

Badania realizowane w poznańskim środowisku demograficznym są pierwszą, w warunkach polskiej demografii, próbą długofalowego, kompleksowego i wielodyscyplinarnego opisu za pomocą nowoczesnych metod numerycznych współczesnej rodziny polskiej. Można oczekiwać, że synteza jego wyników obok walorów poznawczych posiadać będzie również walory metodologiczne w postaci oceny wykorzystanych narzędzi badawczych. Pozwoli to na ich doskonalenie w dalszych etapach postępowania badawczego.

Stanislaw Wierzchosławski